

Varjú János: A Magyar Szellemi Művelődés Történelme. A magyar ifjúság és művelt közönség számára. Ára 6 korona. Debreczen, Csáthy Ferencz bizománya. 1907. Nagy 8r. 496 l.

Belső megelégedéssel és örömmel olvastam át *Varjú János* könyvét, s ezekkel az érzelmekkel mutatom be a Szemle olvasóinak. Valóban ritka könyv ez. Nemcsak azért, mert összefoglalva adja a nemzeti kulturánk egész történetét, a mit eddig másoknál csak részletekben találunk meg; nemcsak a benne felölelt rengeteg anyagnak ügyes elrendezéseért és áttekinthető, világos csoportosításáért; nemcsak könnyen folyó, magyaros és élvezetes előadásmódjáért, hanem nekünk, protestánsoknak főként azért, mert kisebb tévedésektől eltekintve, oly tárgyilagosan, elfogulatlanul és részrehajlatlanul látjuk benne a protestantismusnak, intézményeinek és kiváló alakjainak szellemi munkáját, művelődéstörténeti fontosságát és szerepét feltüntetve, a minőhöz a róm. kath. papi írók részéről nem igen vagyunk szokva.

Nem régen sorra vettem e folyóirat hasábjain néhány olyan újabbkori történeti könyvet, melyet a klérus tagjai irtak. Láthattuk, hogy mennyi elfogultság és felekezeti tendentia nyilatkozik meg azokban. Annál jobban esik most egy olyan műről emlékezni még, mely, bár róm. kath. papi tanár tollából eredt, annyira nem leledzik a felekezeti felfogás és párt-szemponthibájában, hogy a célzatos és felekezeti elfogultságból származott történetírás ellenében olykor még védelmébe is veszi prot. nagyjainkat, a kikben, tiszteletreméltó pártatlansággal, nem más felekezeti férfiakat, hanem nemzetünk előhaladásának és műveltségének fenkölt bajnokait látja és méltányolja. Ebből látszik az igazán emelkedett gondolkozású lélek és magyar szív, a mely képes a confessionalismus nyügteitől megszabadulni, a nemzeti szempontot a felekezeti fölé emelni s világos észszel és józan kritikával tekinteni át hazai történelmünk egész complexumát.

Varjú műve négy részre oszlik. Az első rész szól az Árpád-házi fejedelmek és királyok koráról. A második a vegyes házakból származott királyaink alatti művelődéstörténetet tárgyalja. A harmadik részt a reformáció és ellenreformáció korának nevezi s benne az 1526-tól 1711-ig terjedő időknél műveltségi viszonyait ismerteti. Végül a negyedik részben szellemi művelődésünk történetének utolsó kétszáz évéről ad összefoglaló képet. Csatolva van a könyvhöz a magyar művelődéstörténelmet tárgyaló irodalomnak és kútfőknek repertoriuma, a melynek összeállításával is hasznos munkát végzett a szerző.

Kár, hogy *név- és tárgymutatója* nincs a műnek. Ez olyan hiánya, a mit ilyen nagyterjedelmű könyvnél sajnosan érezünk s a mely nélkül ma már nagyobb művet nem bocsátanak világ elé. A repertoriumban csillaggal vannak jegyezve a tudós szerzőtől műve megírásánál használt könyvek. Ebből láthatjuk és méltányolhatjuk azt az odaadó gondot, széleskörű tanulmányt és lelkiismeretes fáradozást, melyet Varjú könyve megírására fordított.

Legvázlatosabban tárgyalja újabbkori művelődéstörténelmünket. Az óriási anyagot bajos kimerítőleg néhány lapra összeszorítani. Ennek tulajdonítható, hogy a prot. iskolákról olyan hézagos elnagyolt és halvány képet ad a szerző (365—69. l.), hogy abban távolról sem ismerünk tanintézeteinknek éppen azon korára, melyet a legvirágzóbbnak tartunk. E hiányt a szerzőnek egy újabb kiadásban, melyet szívből óhajtunk, okvetlenül pótolnia kell, hogy könyve az előző részek színvonalán álljon. Az első és második rész, a mennyire ilyen compendiosus munkánál lehetséges, elég bőven tárgyalja az illető korszakokat, híven a szerzőnek azon törekvéséhez, hogy az adatok megbízhatók és a tárgyalt korszakok áttekinthetők legyenek. Nem hallgatja és nem ferdíti el, mint némelyek a papismus és klerikalismus hatása alatt *Zsigmond*, de főleg *Mátyás királynak* a magyar szellemi művelődés előmozdítására tett megbecsülhetetlen intézkedéseit. Mindenütt a szerzőnek erős nemzeti érzéssel telített és liberális gondolkozása az irányadó.

De legjobban kitűnik ez a harmadik részben. Szeretném szóról-szóra ide iktatni, a hogy *Bethlen Gábor*-ról, *I. Rákóczi György*-ről, *Lorántffy Zsuzsánná*-ról nyilatkozik s a nemzeti műveltség érdekében kifejtett munkásságukat az olvasó elé állítja. Hogy védi Bethlent az ellenséges érzelmű *Gindely* (234. l.), *I. Rákóczi Györgyöt* a reá haragvó *Kemény János* és *Bethlen János* (238. l.) szenvedélyből fakadó s így igazságtalan megítélése ellenében! Oly jelenség ez, a mely gondolkozóba ejthet némely olyan zelota prot. történetirót is, a ki abban tetszeleg magának, hogy a nagyjainkra halmozott rágalmak összeszedésében és kész igazságképpen való feltalálásában túllícitálni igyekszik az elfogult klerikális történetirót is. Azt írja Varjú János a műve elé tett *Tájékoztató* szóban: „Mit akarok elérni e munkával? Rá kívánok mutatni arra a tényre, hogy az *igazi történelem* fajunk szellemi, erkölcsi és politikai életrevalóságát is fel tudja tüntetni; a miben kiváló, azt értéke szerint becsülni s a miben elmaradott, azt helyes bírálattal beismerni kész“. Jó lélekkel teszék bizonyosságot arról,

hogy Varjú János igazi történelmet ír. Ennek legmeggyőzőbb bizonyítéka művének harmadik része, a hol a hitelveivel ellenkező reformációról írván is, meg tudja őrizni a tisztánlátó tudós higgadtságát, a történetíró függetlenségét s pártatlanságát és a hazafinak nemzeti eszmékért, ideálokért és tettekéért való lángolását.

Hogy Varjú nagy műve nem teljesen hiba nélküli, azt nemcsak általános emberi természetünkből lehet következtetni, hanem abból is foly, hogy e mű első kísérlete a szellemi művelődéstörténetünk roppant körére kiterjedő adatok rendszeres összefoglalásának. Ilyen kísérlet nagy erőpróba és hibák nélkül nem eshetik meg. Egynéhányat, a mely bennünket prot. szempontból szorosabban érdekel, ide jegyzek.

A *reformációt* Varjú *hitújításnak* fordítja és nevezi. Mint fordítás nem fedezi a szó értelmét s mint annak a nagy szellemi mozgalomnak elnevezése, nem felel meg a lényegnek. A *hitújítás*-elnevezés, legtöbbször tendentiosusan, a r. katolikuskoknál közkeletű s ennek hódol Varjú is, de műve tartalmából kivehetőleg nem becsmérlő szándékkal, inkább chablon-szerűleg. Leghelyesebb a *reformációt* meghonosodott idegen szónak venni és fordítani nem próbálni, mert pl. ha *hitjavításnak* mondjuk, az sem felel meg teljesen az eredeti értelmének.

Tévedésen alapul, a mi a 224. lapon mondva van, hogy t. i. „a magyar királyság elnyomó törekvései ellen protestáló új hívek ezen időtől fogva (a török hódítás óta) kezdik protestánsoknak nevezni magukat“. Ismeretes a protestáns névnek 1529-ben, a speyeri birodalmi gyűlésen való eredete. Ugyanezen lapon még ezt is találjuk: „Luther hívei már 1545-ben az erdődi zsinaton, Kálvinéi Méliusz Juhász Péter buzgólkodására a debreczeni zsinaton 1567-ben alakulnak önálló egyházzá“. Ez így meg nem állhat, főleg első részében.

Bizonyos félreértés és tájékozatlanság eredménye az, a mit a 227. lapon olvasunk: „Ekkor (az 1557-iki tordai gyűlés után) tartatott az a hirneves zsinati vita is az Úrvacsora kérdésében, mely Calvin tana értelmében végleg kimondotta, hogy a kenyér és bor színe alatt csak jelkép és nem valóságos Istenség értendő“. A szerző ezt *Kövári Erdély* történelméből vette, de hibásan. Nevezetesen az 1557-iki tordai gyűlés után ugyancsak Tordán 1558 június 1-én tartott zsinat az Úrvacsora kérdésében a lutheri és nem kálvini felfogást hangsúlyozta (Pokoly J. Az erdélyi ref. egyház története I. köt. 116. l.), de ha azt hangsúlyozta volna is, olyan értelemben, a mint a szerző kifejti, nem tehetné volna.

A 255. lapon a gályarabságot a kor szelleméből és a

trónját féltő fejedelem aggodalmából magyarázza. Való igaz mind a két tény, de azt sem kell felednünk, hogy az I. Lipót aggodalmait a gyóntató jezsuita paterek, nemkülönben a Lobkovitzok és Kollonicsook sugalmazása táplálta és növelte. A 259. lapon ez van: „A debreczeni ref. kollégiumot *Enyingi Török Bálint* 1660-ban (hol a híres *Méliusz Juhász Péter* és *Ujfalvi Imre* buzgólkodtak) . . . a legkiválóbb prot. nagyok gyámolították“. Eltekintve a nyilván sajtóhibán (ilyen több van a műben) alapuló 1660. évtől (bizonyosan 1560 helyett), ebben az egy mondatban több ténybeli tévedés van. Először is Török Bálintot már 1541-ben Sztambulba vitte Szulimán szultán s ott haláláig (1550) fogságban tartotta. Ő tehát nem lehetett 1560-ban a debreczeni kollégium megalapítója. Ez az alapító az ő fia, *Enyingi Török János* volt. Az alapítás éve bizonytalan, de a jelek arra mutatnak, hogy 1560-nál előbb, talán már 1551-ben létesült a kollégium (A debreczeni ev. ref. főgymn. értesítője az 1894—95. évről. 6. l.). A Méliusz Péter és Ujfalvi (recte: Szilvásújfalvi) Imre neveinek együttes említése is zavarra mutat, miután amaz a XVI. század közepén, ez utóbbi pedig a végén volt a kollégium tanára és Szilvásújfalvi nem mint tanár, hanem mint a presbyterianismusért harczoló váradi espereslelkész híresült el.

A 313. lapon a „*Lorántffy* alapította sárospataki főiskoláról“ beszél a szerző. Ez is téves. Ellene is mond Varjú könyve 317. lapján, a hol ezt olvassuk: „A pataki iskola a wittenbergi szerint volt rendezve, melyet triviális iskolából *Perényi* (t. i. Péter és fia, Gábor) alakított nagyobb gimnáziummá, retorikai és felsőbb tanfolyammal, valamint theológiával“. S a sárospataki főiskola csakugyan már a *Lorántffyak* (Mihály és Zsuzsánna) előtt a *Perényiek* és *Dobó Ferencz* buzgólkodása s pártfogása mellett kifejlődött.

A 369. lapon ez áll: „Debreczenben a kormány megvonta az érettségi vizsgálat tartásának jogát (t. i. az Organisations-Entwurf németesítő törekvéseinek ellenzése miatt), melyet 1861-ig nem is kaptak vissza“. A dolog úgy van, hogy a debreczeni ref. főgimnáziumban csak két évben, 1859-ben és 60-ban nem tartottak a kormány tiltó rendelete folytán érettségi vizsgálatokat. A Varjú előadása nyomán azt lehet gondolni, hogy ez az állapot hosszabb ideig tartott.

Mindezek apróbb tévedések, melyek a derék mű valódi érdeméből alig vonnak le. Szerzőjét szívesen üdvözlöm. Az ő nemes és igazságos felfogásával egygyé tudunk forradni mindnyájan, a kik magyaroknak valljuk magunkat nemzeti érzésben és gondolatban. Az értékes művet, melyet Debreczen

város nyomdája, a reformácziónak emez ősrégi intézménye külsőleg is csinnal és izléssel állított ki, melegen ajánlom mindenkinek.

S. Szabó József.

Sárközy Imre: A nádasdi Sárközy-család. Két melléklettel és egy leszármazási táblával. Budapest, 1906. VIII. + 87 lap.

Családtörténeti monografiáink között egy számottevő kötettel gazdagította Sárközy Imre, somogynagybajomi nagybirtokos, kulturmérnök, irodalmunk ez újabban felkarolt ágát s azon czímen, hogy a Sárközy-család érdemes tagjai a multban és a jelenben reform. egyházi közéletünkben jelentékeny szerepet vittek: bemutatom az értékes munkát olvasóinknak.

A Sárközy-család Csallóközből vette eredetét és azonos az Erchy-családdal, s utóbbi nevét elhagyva az elsőt tartotta meg. Szerzőnk úgy a szakirodalmat, mint a magyar nemzeti múzeumi és országos levéltárban feltalálható okleveleket nagy szorgalommal átkutatta, de őszintén bevallja, hogy „sem a XV., sem a XVI. században szereplő Erchyek között a rokoni teljes összeköttetést megállapítani nem lehet; annak az ágnak a leszármazását, mely utóbb Sárközy néven élt tovább, szintén csak a XVI. század legelső éveitől ismerjük“. (10. l.) A család kimutatható őse nemes nádasdi Sárközy Albert mester, a ki 1510 október 10-én II. Ulászló királytól czimer-adományozó oklevelet nyert, melynek szépen sikerült hasonmását egyik mellékleten olvashatjuk. Hogy az Erchy-család a Sárközyvel azonos, egy 1511 november 19. oklevéllel igazolja szerzőnk, melylyel Szentgyörgyi és Bazini Ferencz és Farkas grófok, Pozsony vármegyében Csallóközben fekvő Nádasd falut, minden tartozékaival és hasznaival együtt, Sárközy, másként nádasdi Erchy Albert mesterre és maradékaira ruházták. Ettől kezdve pontosan, hiteles okiratokra való hivatkozással, sorolja elő a család tagjait. Albert mesternek négy fia, három leánya volt, s a harmadik fiútól, Kristóftól származtatja le őket egész 1906-ig, vagyis tiz nemzedéken keresztül, tehát a Sárközy család ma élő legifjabb tagjai 12. őstükig, hiteles okmányok alapján vissza tudnak menni.

Méltó elismerés és dicséret illeti az érdemes szerzőt szakavatott pontossággal, nagy utánjárással irt munkájáért, az egészen átvonuló református szelleméért, egyházunk s annak intézményeiről nyilvánított szilárd hitbeli meggyőződéséért, azon igaz és nyílt mondásáért, hogy egyházunk minden hív tagjának *kötelessége* annak javát önzetlenül szolgálni.